

ההלניזם
והמכגש עם היהדות

יחידה שנייה: ההלניזם והמפגש עם היהדות

(10 ש"ש)

מבוא

בסוף המאה הרביעית לפני הספירה נכנס לזירה היוונית גורם חדש: ממלכת מקדוניה. אלכסנדר מוקדון הקים ממלכה שהקיפה את כל הארצות ממזרח לים התיכון. אישיותו המיוחדת וגאונותו הצבאית הביאו לכך, שבתוך עשר שנים הוא השתלט על הממלכה הפרסית.

יחודה של ממלכת אלכסנדר היא בשינוי התרבותי שחוללה, וביסוד האוניברסאלי שלה. בלי ההלניזם, אי אפשר להבין את התפיסות האוניברסאליות שנוצרו בתקופה מאוחרת יותר, ושימשו יסוד לאימפריה הרומית ולנצרות.

בעקבות הכיבושים נפוצה התרבות היוונית במזרח התיכון, אך גם הושפעה ממנו. אלכסנדר מוקדון עושה שימוש פוליטי בהשפעות ההדדיות שבין שתי התרבויות. כדי להתקבל על העמים הכבושים במזרח, הוא אימץ חלק ממנהגי התרבות המזרחית. כפי שנאמר: "אלכסנדר כבש את המזרח בחרבו ונכנע ברוחו".

מהלכים אלה נועדו להציגו כמלך עולמי, השולט על ממלכה רב־לאומית. דוברי היוונית תושבי האימפריה בלי קשר למוצאם כונו בשם "הלנים". שם זה סימן את השתייכותם התרבותית, ולא הגיאוגרפית־לאומית. כך גם בממלכות ההלניסטיות שנוצרו לאחר פירוק האימפריה.

הלניזם ויהדות

המזיגה בין מזרח למערב בתחום התרבותי הציבה אתגר רב־משמעות בפני העם היהודי. התרבות ההלניסטית צמחה מתוך אינטראקציה עם תרבויות אחרות, ופיתחה גישה סובלנית כלפי השונות שבין התרבויות.

בעולם ההלניסטי ניכרת השאיפה לקוסמופוליטיות. התרבות החדשה מיזגה בין תרבויות של קבוצות אתניות ודתיות שונות, והפכה לגורם מאחד.

השפעת ההלניזם על היהודים בתפוצות

יהודים רבים חיו בקהילות משגשגות מחוץ לארץ ישראל (גלות בבל). המלכים ההלניסטיים התירו להם לנהל אוטונומיה תרבותית. החיים בקהילה התקיימו תוך שמירת הזהות היהודית. היהודים בקהילות אלה שמרו על קשר עם ארץ ישראל (עלייה לרגל, תרומות) וגיבשו דפוסים חדשים לחיי הדת, שקיומם אינו תלוי בארץ ישראל.

המגע היום-יומי עם הנוכרים השפיע על הסממנים החיצוניים של אורח החיים של היהודים (לבוש, שפה, שמות). עם זאת, הם הוסיפו להתבדל מן הנוכרים בכך ששימרו את הפולחן הדתי ואת קיום מצוות התורה, ונמנעו ממנהגים זרים.

השפעות העולם ההלניסטי על היהודים בארץ ישראל

העולם ההלניסטי הציב אתגרים חדשים בפני היהודים בארץ ישראל. בפני הציבור היהודי עמדה עתה תרבות חדשה ופתוחה המאפשרת הצטרפות של המעוניינים אליה. מגמת ההסתגרות והבדלנות, שאפיינה את החיים בתקופה הפרסית, השתנתה, ותופעות של התייוונות החלו להתפשט ביהודה. קבוצות בחברה היהודית ראו את ההשתלבות בעולם ההלניסטי כחיובית לקידומן האישי והכלכלי.

היהודים הפכו מחברה מגובשת ואחידה, בעלת תרבות יהודית, לחברה מפולגת של מתיוונים וחסידים, בעלת תרבות יהודית-הלניסטית.

כוהנים קנו את משרתם בכסף, וכך יצרו תקדים, שעליפו השלטון הזר החל להתערב בענייני המקדש.

הזמנת השלטון הנוכרי להתערב בענייניה הפנימיים של האומה, והמתרחקות הפנימית שנוצרה בין המתיוונים למתנגדיהם הולידו לבסוף את שרשרת המאורעות אשר הובילו לגזרות השמד.

גזרותיו של אנטיוכוס היו חידוש גמור. זאת הייתה הפעם הראשונה בהיסטוריה, שבה נעשה ניסיון לפגוע בקיום המצוות, ולכפות פולחן אחר מצד עובדי האילים.

התגובות לגזרות היו מגוונות, מהתבוללות ועד מוות על קידוש השם. עד לאותה התקופה לא נשמע בחברה היהודית על אנשים שהיו מוכנים למות בפומבי, ובלבד שלא יבגדו באמונתיהם ובדעותיהם.

מושגים מרכזיים:

הלניזם, מנהיגות, תרגום השבעים, אוטונומיה, התייוונות, התבוללות, גזרות שמד, קידוש השם.

המיומנויות שנתרגל ביחידה זו הן:

1. ניתוח מפה היסטורית;
2. ניתוח דמות מנהיג;
3. מיון לתחומי חיים;
4. קריאה וניתוח של מקורות היסטוריים.

הצעות מתודיות

1. ניתוח מפה היסטורית

המפות מיועדות לעזור לתלמידים להבין תהליכים היסטוריים.

ניתן להבחין בשני סוגים של מפות:

מפה סטטית: מפה המתארת מצב ברגע נתון.

מפה דינאמית: מפה המתארת התפתחות בשלבים, תהליכים למיניהם או אירועים דינאמיים.

בכל פעם שעלינו לנתח מפה היסטורית, נפעל על פי השלבים הבאים:

- א. זהה את מרכיבי המפה: מהותה, מהמרחב הגיאוגרפי ומהמקרא.
- ב. נפיק מידע (עובדות – דברים ממשיים שאפשר לבדוק את קיומם ואין להתווכח עליהם) ממרכיבי המפה (הנושא, זמן, מקום, תהליך, שלבי התפתחות ועוד).
- ג. נסיק מסקנות על סמך המידע המתואר במפה (מסקנה היא קביעה, שהיא תוצאה מתבקשת מבחינה הגיונית. מסקנה יכולה להיות גם דעה או השערה).
- ד. נעלה השערות (הנחות, סברות הגיוניות המבוססות על שיקול דעת בלבד) לגבי מידע שהמפה אינה יכולה לספק לנו.

הצעות לפעילות

היעזרו במפה העוסקת בכיבושי אלכסנדר מוקדון ובמפת ארצות הים התיכון, וציינו את המדינות שנכבשו.

2. ניתוח דמות מנהיג

- א. פרטים ביוגרפיים עיקריים של המנהיג (אירועים מעצבים בחייו).
- ב. הסיבות והנסיבות שהביאו את המנהיג לכהן בתפקידו.
- ג. יעדים ומטרות של המנהיג.
- ד. פעולות עיקריות שביצע המנהיג לקידום מטרותיו.
- ה. השיטות והדרכים שנקט כדי להשיג את מטרותיו.
- ו. השיקולים בבחירת השיטות והדרכים, תוך התייחסות לסיכויים ולסיכונים שבהן.
- ז. הקשיים שעמדו בדרכו.
- ח. השפעת פעילותו על תקופתו ועל הדורות הבאים.

בניתוח דמותו של אלכסנדר מוקדון יש להדגיש:

- א. אלכסנדר היה אסטרטג מעולה (פתיחת שורות הפלנקס בקרב גאוגמלה).
- ב. הוא גילה חשיבה מקורית (הקשר הגורדי).
- ג. הוא הפגין דוגמה אישית, אומץ לב, שאפתנות וכוח של מפקד צבא מעולה.
- ד. הוא מצטייר כמדינאי נבון.
- ה. אלכסנדר זכה לכינוי "הגדול" משום השפעת פעילותו על הדורות שלאחריו, עד ימינו: חידוש חידושים שהשפיעו על חיי האנשים במקומות שונים, תפיסת עולם סבלנית וקוסמופוליטית.

3. מיון לתחומי חיים

הצעה לפעילות בנושא: הלניזם – מפגש בין תרבויות

נושא זה מזמין דיון במונח: מיזוג בין תרבויות (החברה הישראלית היא דוגמה מובהקת למיזוג תרבויות. התלמידים יכולים להביא דוגמאות מתחום התרבות הישראלית, שבהם השפיעה עדה זו או אחרת).

יש להתייחס לתוצאות המפגש בתחומי החיים למיניהם. למשל, בתחום הפוליטי-מדיני, בתחום הדתי, בתחום הכלכלי, בתחום התרבותי. ניתן לארגן את המידע בטבלה. התלמידים ימלאו את הטבלה במלואה או בחלקה. אפשר גם להיעזר במחסן מילים ומשפטים, שיצורף בתחתית הטבלה.

תחום המפגש וסוגו	ביטויי המפגש ותוצאותיו
התחום הפוליטי-מדיני (מתאר פעולות הקשורות לאופי המשטר, יחסים בין אזרח לשלטון ובין מדינה למדינה)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ מלוכה, המלך כמעמד אל. ◆ בתקופת אלכסנדר ממלכה אחידה בלי אויבים מבחוץ. ◆ פוליס, ערי-מדינה הלניסטיות.
התחום הדתי (מתאר את הפעולות הקשורות לאמונה, למצוות, למקומות קדושים)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ פולחן מלך-אל. ◆ ריבוי אלים. ◆ סובלנות דתית. ◆ הדת ההלניסטית ממצגת בתוכה אמונות המושפעות מיוון ומהמזרח.

תחום המפגש וסוגו	ביטויי המפגש ותוצאותיו
התחום הכלכלי (מתאר את הפעולות העוסקות בענייני כספים, מסחר, תעשייה, חקלאות)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ מטבע אחיד. ◆ מסחר יבשתי וימי ברחבי הממלכה. ◆ מסים מהמושבות.
התחום התרבותי (מתאר את אורח החיים של האנשים ומתייחס למנהגים, ללבוש, לשפה, לענפי התרבות והאומנות)	<ul style="list-style-type: none"> ◆ השפה היוונית הופכת בין־לאומית, קולטת ניבים משפות המזרח. ◆ ארכיטקטורה יוונית במבני ציבור.

ניתן להוסיף תחומים נוספים ותופעות נוספות.

לסיכום:

המפגש בין התרבויות הביא לפריחה כלכלית אומנותית וחברתית.

ריכוז המידע של העולם העתיק בספרייה באלכסנדריה הביא לפריחה מדעית. כדאי לציין כמה תגליות של מדענים באותה התקופה, במיוחד את הסיפור שהוביל לתגלית הקרויה היום "חוק ארכימדס".

4. קריאה וניתוח של מקורות היסטוריים

- א. מי כותב הקטע ומה תפקידו?
- ב. מתי נכתב הקטע?
- ג. אל מי מיועד הקטע?
- ד. מהו הנושא העיקרי שבו עוסק הקטע?
- ה. מהי דעתו של כותב הקטע על הנושא?
- ו. מהי מטרת כותב הקטע?

השוואת מקורות

יהודי התפוצות משלבים יהדות והלניזם

אחת הקהילות היהודיות הגדולות והחשובות הייתה קהילת אלכסנדריה שבמצרים. יהודים רבים עסקו במסחר. המגע היום־יומי עם תושבי העיר הלא־יהודים השפיע על אורח חייהם. הם דיברו יוונית והושפעו מאורח החיים היווני.

היהודים יצרו בשפה היוונית ספרות ענפה, אך המפעל הידוע ביותר שלהם היה "תרגום השבעים".

השוואת מקורות העוסקים ב"תרגום השבעים"

המקורות נמצאים בספר "בימי יוון ורומא", עמ' 57.

ניתן לערוך טבלת השוואה, לדוגמה:

נקודות להשוואה	מקור א'	מקור ב'
כותב המקור	אריסטיאס	תלמוד
יוזם כתיבת "תרגום השבעים"	תלמי השני	תלמי השני
מטרת תרגום התורה ליוונית	להציג את התורה לנוכרים (לאלה שאינם יהודים) רוצה שספר התורה יהיה עם שאר ספרי המלך.	לאפשר ליהודים שלא ידעו עברית, בגלל השתלבותם בתרבות ההלניסטית, לקרוא בתורה.
הדרך שבה תורגמה התורה ליוונית	שבעים מתרגמים שבקייאיים בתורה ישבו יחד ועמלו על התרגום. העבודה המשותפת הניבה תוצאה טובה.	שבעים ושניים זקנים בחזרים נפרדים מתרגמים תרגום זהה. המקור מייחס את תמימות הדעים להתערבות אלוהית.

מסקנה:

שני המקורות עוסקים ב"תרגום השבעים", אך כל אחד מהם מביא פרשנות שונה, בהתאם להשקפת העולם של כותבו. כותב המקור הראשון רצה להדגיש את סובלנותה ואת תרומתה של התרבות ההלניסטית, ואילו כותב המקור השני רצה להדגיש את גדולתו של הקב"ה.

שאלות למחשבה ודין בכיתה:

א. מדוע החליט אלכסנדר לכבוש את אזור החוף (לכנון, ארץ ישראל, מצרים) לפני שפנה מזרחה לעבר פרס?

מיום עלייתו של אלכסנדר בשנת 336 לפנה"ס, ועד למותו בשנת 323 לפנה"ס, הצליח אלכסנדר מוקדון לכבוש חלק נכבד מהעולם שהיה ידוע בזמנו.

אלכסנדר השתלט על רצועת החוף לפני שפנה מזרחה, משום שהוא לא היה מוכן להישאר עם עורף לא בטוח, מחשש שינותק מקווי האספקה.

ג. מה הסיבות להצלחת אלכסנדר מוקדון בכיבוש העולם העתיק?

להצלחת אלכסנדר כמה סיבות:

1. חולשת ערי המדינה היוונית כולל ספרטה ואתונה.
2. צבא מאורגן ויעיל.
3. הפלנקס – מבנה לחימה מיוחד של חיל הרגלים (יתרונות: חידוש, לוחמה אחידה, יצירת פחד והרתעה אצל האויב, הגנה טובה. חסרונות: מותאם ללחימה בשטח מישורי פתוח, אטי...)
4. אישיותו ומנהיגותו של אלכסנדר מוקדון.

ג. מה הקשיים ומהן דרכי ההתמודדות בשליטה על ממלכה גדולה ומגוונת?

הצעה לפעילות

התלמידים יאספו נתונים על הקשיים למיניהם, וימיינו את הקשיים על פי היבטים כגון: קשיים ביטחוניים, קשיים תרבותיים וכדומה.

כיצד התמודד אלכסנדר הגדול עם הקשיים שעמדו בפניו?

אלכסנדר ביצע כמה פעולות שאפשרו לו להתמודד עם הקשיים. החידוש העיקרי היה בפעולות שביצע בתחום התרבות.

אלכסנדר, שחונק על ברכי תרבות המערב (יוון), אימץ חלק ממנהגי המזרח (התלבש כמו בני המזרח, הציג עצמו כאל, נשא לאישה נסיכה פרסית). מהלכים אלה נועדו להציגו כמלך עולמי, השולט על ממלכה רב־לאומית.

ייחודה של ממלכתו היא בשינוי התרבותי שחוללה, וביסוד האוניברסאלי שבה.

הלניזם ויהדות בארץ ישראל

אלכסנדר מוקדון מת, ולא השאיר יורשים. ממלכתו התחלקה בין שלושת מפקדי צבאו: אנטיגונוס – ביוון, סלווקוס – בפרס, בבבל ובסוריה, תלמי – צפון אפריקה ומצרים.

לארץ ישראל הייתה חשיבות מדינית, אסטרטגית וכלכלית. היא הייתה אזור מעבר בין שתי הממלכות. המלחמות בין התלמיים והסלווקים נמשכו כמאה שנה. בשנת 200 לפנה"ס נכבשה הארץ סופית על ידי אנטיוכוס השלישי.

הצעה לפעילות

ארגון המידע בטבלה.

השינויים שחלו בחברה היהודית בתקופת בית סלוקוס

יהודה בתקופת אנטיוכוס אפיפנס	יהודה עד תקופת אנטיוכוס אפיפנס	
המשרה נקנית לעתים בכסף. היא נהפכת למשרה כלכלית ומקור להתעשרותו של בעל התפקיד.	התפקיד עובר בירושה ומלווה במעמד דתי ומדיני. נערץ על ידי העם.	הכוהן הגדול
ירושלים הופכת לפוליס הלניסטית. מוקמים בה מוסדות תרבות הלניסטיים. בית המקדש הופך למקדש זאוס האולימפי.	ירושלים משמשת מרכז דתי וחברתי יהודי.	מעמד ירושלים
תרבות יהודית הלניסטית. חברה מפולגת (חסידים ומתייוונים).	תרבות יהודית – חברה מגובשת ואחידה.	תרבות

מסקנות:

המתייוונים קנו בכסף את משרת הכהן הגדול, ובכך יצרו תקדים, שעל־פיו השלטון הזר מתערב בענייני המקדש. הם הביאו לפגיעה באוטונומיה היהודית בארץ ישראל. היהודים הפכו מחברה מגובשת לחברה מפולגת.

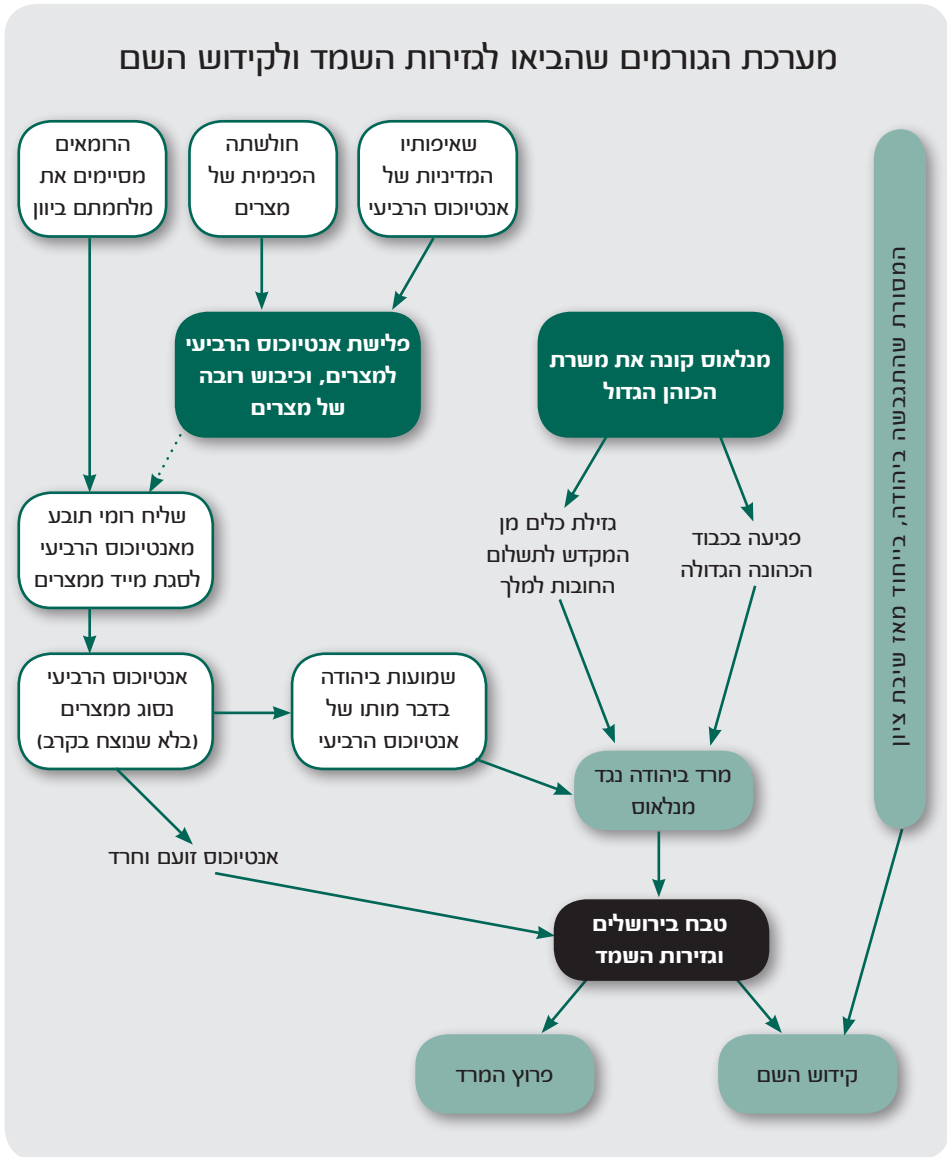
ד. גזרות השמד והתגובות לגזרות השמד

המלכים ההלניסטיים היו סובלניים כלפי הדתות השונות של נתיניהם ולא נטו לפגוע באמונותיהם.

ברגע מסוים הצטלבו כמה אירועים, שגרמו לשינוי ביחסם ולהטלת גזרות השמד.

הצעות לפעילות

1. ניתן למפות את מערכת הגורמים שהביאה לגזרות השמד:

2. לציין את ההבדל בין גזרה לחוק.

משעמדו התלמידים על משמעותו של המושג "גזרות" (צו השלטון המכוון נגד התושבים) אפשר לעבור למושג "גזרות שמד" (שתכליתן השמדה – פיזית, רוחנית או ארגונית – של הציבור שכלפיו הן מכוונות). ניתן להשתמש בדוגמאות אקטואליות להמחשה.

3. למיין את הגזרות לגזרות שמד רוחניות ופיזיות.

4. מדוע כונו גזרות אלה גזרות שמד?

5. התגובות לגזרות השמד:

פעמים רבות נפגש עמנו עם תרבות זרה, ובכל פעם גרר הדבר התלבטות קשה בין מגמות ההתבדלות וההשתלבות. לפנינו מעין דגם לתופעה שהיא מרכזית בתולדות עמנו.

ניתן להבחין בארבע תגובות עיקריות של היהודים לגזרות השמד:

התגובות לגזרות השמד	יתרונות	חסרונות
התכוללות	הישארות בחיים, השתלבות בסביבה, סובלנות, פתיחות לשינויים, קדמה.	ויתור על האמונה, בריחה מהתמודדות, השפלה.
בריחה למדבר	ניתן להמשיך להאמין באלוהים ולהישאר בחיים.	תנאי חיים קשים, פחד מתמיד, בריחה מהתמודדות, חוסר יציבות.
מוות על קידוש השם	מוטב למות עם אמונה מאשר לחיות בלי אמונה.	מוות בטוח, אין המשכיות לעם היהודי.
מרד	התמודדות, אפשרות לנצח, לבטל את גזרות השמד ולהישאר בחיים.	יש סיכוי שהמרד ייכשל, ענישה כבדה ומוות.

ניתן לחלק את התלמידים לארבע קבוצות. כל קבוצה תייצג את אחת התגובות ותנסה לשכנע את יתר התלמידים, כי התגובה שהיא מייצגת היא התגובה הנכונה. יש לציין שהיתרון של תגובה אחת הוא החיסרון של תגובה אחרת.

ספרי לימוד

אסתי ריין, **מסע אל העבר, יוון רומא וירושלים**, מט"ח, עמ' 35-66.

ברוריה בן ברוך, **היסטוריה היום, בימי יוון ורומא**, ספרי תל אביב, עמ' 46-68.

ציפי אלדר, **לילי יפה, יוונים יהודים ורומאים בעת העתיקה**, היסטוריה לכיתה ו', עמ' 45-76.